

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

INDEX

Sr. No	Title	Author	Page No.
1.	<u>દલિત સમાજને અધિકારો આપવામાં ડૉ. આંબેડકરનું યોગદાન</u>	<u>પીનલ પુજારા</u>	2-8
2.	<u>ડૉ.બાબા સાહેબ આંબેડકર ના ઉચ્ચ શિક્ષણ અંગેના વિચારો નો અભ્યાસ</u>	<u>ડૉ. દીપક કેશવલાલ ચૌધરી</u>	9-14
3.	<u>સ્ત્રી સશક્તિકરણ: ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરજીના વિચારો</u>	<u>ડૉ. જિજ્ઞાસાબેન જોષી અજય બી. રાવલ</u>	15-20
4.	<u>Dr. Babasaheb Ambedkar's Role in Women Empowerment</u>	<u>Tejal N. Shah</u>	21-28
5.	<u>शोषणकारी व्यवस्था के प्रति मीरा का प्रतिरोध</u>	<u>વીનૂ</u>	29-34

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

દલિત સમાજને અધિકારો આપવામાં ડૉ. આંબેડકરનું યોગદાન

પીનલ પુજારા,
અધ્યાપક સહાયક,
આઈ આઈ ટી ઇ ,ગાંધીનગર

• **પરિચય :-**

આપણા હિંદુ સમાજમાં વર્ણવ્યવસ્થા પ્રમાણે ચાર ભાગ પડતા હતાં. તેમાં સૌથી ઊંચી જાતિ તે બ્રાહ્મણ ગુરુ શિષ્ય પરંપરા પ્રમાણે શિક્ષણ લેવાનો અધિકાર બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને ક્ષત્રિયને જ હતો. દરેક વર્ણ વ્યવસ્થાને વ્યવસાય પણ વર્ગીકૃત કરેલા હતાં જેમ કે બ્રાહ્મણે ગોરપદુ, યજ્ઞો, લઙ્ગ-મરણ પ્રસંગોની વિધિ વગેરે કરવું વૈશ્ય હોય તે જ વણજ વ્યપાર વટો કરે ક્ષત્રિય હોય તેને રાજ્યની સીમામાં રહી રાજ્યની રક્ષાનું કાર્ય કરવું તેમજ ક્ષુદ્ર હોય તેને સફાઈ અને તેને લાગતા-વળગતા કાર્યો કરવા સમય જતાં બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને ક્ષત્રિય એકબીજાના વ્યવસાય તરફ પરીવર્તીત થયા પરંતુ ક્ષુદ્ર વર્ણ જ એવી જાતિ કે જેમાં લોકોને પોતાનો વ્યવસાય બદલી શકતાં ના હતાં તેમનો એક સમાજ એટલે દલિત સમાજ . દલિત સમાજના આ વ્યવસાય અને તેમને મળતાં અધિકારો તે ખુબ જ પીડા દાયક હતાં તેથી તેઓ સમાજ સામે પોતાના અધિકારો મેળવવા ખુબ જ લડત ચલાવી પડી અને તે લડતમાં તેમને મદદરૂપ થઈને ઉભા રહ્યા બાબા સાહેબ આંબેડકરજી અને તે માટે લોકોએ પણ તેમને આ લડતમાં ઘણી મદદ કરી પરંતુ આ લડત કરવા પાછળ આંબેડકરજીએ પોતાને પડેલી તકલીફો પણ જવાબદાર હતી.

• **દલિત સમાજને પડતી મુશ્કેલીઓ :-**

પહેલાના સમયમાં હિંદુ ધર્મમાં વ્યાપ્ત અસ્પૃશ્યતાએ પુરા દેશમાં ક્ષુદ્રોના જીવનને નર્ક સમાન બનાવી દીધું હતું તેઓની સાથે પશુઓ કરતાં પણ ખરાબ વ્યવહાર કરવામાં આવતો કુતરા અને બિલાડાનું એક કરેલું ભગવાનના નીચે રાખતા પણ કોઈ ક્ષુદ્રની છાયા પણ કોઈ સારી

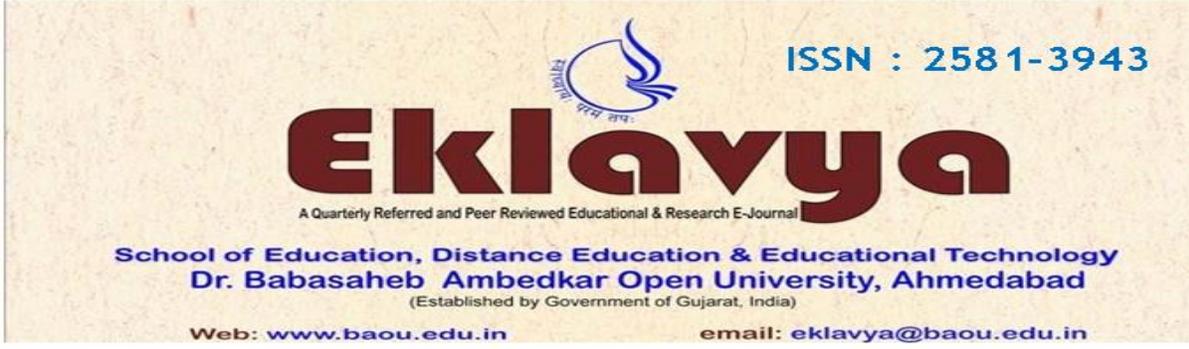

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

જાતના વ્યક્તિ ઉપર પડે તો તે પણ અપવિત્ર થાઇ જતુ. પેરવાઓના શાસનકાળમાં જો કોઇ સારા વર્ણનું વ્યક્તિ રસ્તા પર જતુ હોય તો તે રસ્તા પર અછુતોને એટલે કે ક્ષુદ્રોને જવાની મનાઇ હતી કારણ કે તેના ચાલવાથી ક્યાંક હિંદુ પોતે ભ્રષ્ટ ના થઇ જાય. અછુતોએ પોતાના ગળામાં ફરજિયાત કાળો દોરો બાંધવો પડતો કારણ કે હિંદુ સારી જાતિ ભુલથી પણ તેને સ્પર્શ ન કરી જાય તે સમયે પુનામાં એક એવો નિયમ પણ રખાયો હતો કે તેમને કમરમાં ઝાડુ બાંધીને રાખવુ તેથી તેઓ જ્યાં ચાલે ત્યાં પગલાના નિશાન તે કમરે બાંધેલા ઝાડુથી વાળતા જાય કારણ કે તેની પર પગ મુકવાથી બાકી હિંદુ અપવિત્ર ના થઇ જાય ફક્ત આટલુ જ નહીં પન ક્ષુદ્રોએ પોતાના ગળામાં માટીની હાંડી બાંધીને ફરવું જેથી કરીને તેમનું થુંક તે હાંડીમાં જ થુંકે જો તે કોઇ રસ્તા પર થુંકે અને કોઇ સારી જાતિના વ્યક્તિનો પગ તેની પર પડે તો તે અપવિત્ર બની જાય અને પેરવાના સમયથી જ નહીં પણ ડો. આંબેડકરે પોતાનો જ અનુભવ વ્યક્ત કર્યો કે તેઓ જ્યારે શાળામાં ભણતા હતાં ત્યારે એક મરાઠી સ્ત્રી હતી તે ત્યાં નોકરી કરતી

- **સ્ત્રીઓની સ્થિતિ:-**

સ્ત્રીઓની સ્થિતિ એટલી હદ સુધી કથળી ગયેલી પરીસ્થિતિમાં હતી કે તેઓને પુરુષોની સાથેને સાથે સવર્ણ જાતિની ગંદકી સાફ કરવા જવુ પડતુ દિવસે જે છુત અછુતનો ડોળ કરતાં એવા શાહુકારો તે સ્ત્રીઓ વહેલી પરોઢે ખેતરમાં જાય ત્યારે ત્યાથી ઉપાડી તેમનું ખરાબ રીતે શોષણ કરતાં અને પાછળથી તે જ સ્ત્રીઓ જ્યારે બોલવા પ્રયત્નકરે તો દલિત છે તેની સામે તેવો પ્રશ્ન લાવી તેને પ્રશ્નની સામે ચુપ કરાવી દેતાં તે સ્ત્રીઓએ લોકોના ધરના કામ કરવાના મજૂરી કરવાની લોકોના ગંદા કચરા ઉઠાવવાના અને સાવર્ણ લોકોની ગંદકી સાફ કરવાની આવા કામ

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

કરીને પણ જો ભુલ થાય તો બજાર વચ્ચે માર ખાવો પડતો પતિ સાથેની મારઝુકતાં તેને રોજ સહન કરવી પડતી.

- **બાળકોની સ્થિતિ:-**

બાળકોની સ્થિતિ પણ ખુબ જ દયનીય હતી. બાળકોને બે ટંક ખાવા પણ મળતુ ના હતું અને તેને નાનપણ હલકી જાતિનો કે નીચી જાતિનો તેવા શબ્દો સાથે ધુત્કારી કાઢી મુકાતો

- **ડોબાબસાહેબ આંબેડકરજીને પડેલી તકલીફો . :-**

તેઓ જ્યારે શાળામાં ભણતા હતાં ત્યારે એક મરાઠી સ્ત્રી હતી તે ત્યાં નોકરી કરતી તે છૂત અછૂત વિશે ખુબ જ માનતી અને તેથી એકવાર આંબેડકરજીને તરસ લાગી નળને અમારાથી અડાતુ નહી મે તે શિક્ષિકાને પાણી માગ્યુ ત્યારે તેમને પટાવાળાને બોલાવી નળ ચાલુ કરાવ્યો જો તે સમયે પટાવાળો ના હોત તો મારે ઘર પોહયું ત્યા સુધી તરસ્યુ રહેવુ પડત . તે સમયમાં દલિતોને ભણવાની મનાઇ હતી. મંદિરમાં જવાની મનાઇ હતી તેમની માટે સામાજિક અસમાનતા હતી તેઓ એ હિંદુ લોકો જે વાહનોનો ઉપયોગ કરે તે વાહનો માટે પણ પાબંધી હતી તેઓએ કોઇ વાહનનો ઉપયોગ ન કરતાં પગપાળા બધે જવુ પડતુ કોલવા જીલ્લામાં ચવદાર નામનું એક તળાવ હતું જ્યાં બધા પાલતુ પાણીને નહાવા તથા પીવા માટે ઉપયોગ થતો ઘોબી ખરાબ કપડા ધોઇ શકતા પણ તે જ તલાવમાં અછૂત લોકો તેનો ઉપયોગ કરી શકતા નહી કારણ કે બ્રાહ્મણો તેઓને ત્યાં પાણી પીવા દેતા નહી. પછીના સમયની પરીસ્થિતીમાં ખાવા પીવામાં ગોળની પાતળી ચા સાથે સવારમાં ખાતા બાજરીના સુકા રોટલાનો સ્વાદ અને તેનાથી વધી સવર્ણ જાતિના લોકો દલિતોને અધ્ધર હાથે આપે છાશ રહેવાનું સ્થળ માટે કંતાનનો જુનો ફટેલો કોથળો એ કામ

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

કચરાના ઢગલામાંથી પોલિથીન બેગ, પ્લાસ્ટીકના ટુકડા , જુના સ્લીપરો, ચંપલ , હાડકા કાગળના ડુચા વગેરે ભેગુ કરવુ ખેતરમાં મલિકોની તથા શાહુકારોની ગાળો ખાવી .

- આંબેડકરજીએ દલિત અધિકારોમાં આપેલો ફાળો :-

આંબેડકરજી લંડન વિશ્વ વિદ્યાલયમાં ડી.સી. આરની ઉપધિ પ્રાપ્ત કરી ભારત આવ્યા બાદ તેમને તેમના શિક્ષણને ધ્યાનમાં રાખી આવક મળે તેમ હોવા છતાં તેઓએ પોતાનું સંપૂર્ણ જીવન દલિતોના ઉદ્ધાર માટે કરી દીધું નહેરુજી એ લખ્યું છે તે પ્રમાણે “હિંદુ સમાજની બધી દમનકારી દૃષ્ટતા સામે વિદ્રોહના પ્રતીક સ્વરૂપ આંબેડકર” તેમના આક્રોશપૂર્ણ વિરોધને કારણે જ લોકોમાં જાગૃતિ આવી જે સાથે જ વિદ્રોહના યોગ્ય હતું તેમના આ કાર્યને કારણે જ તેમની તુલના કોઈ અબ્રાહમ લિંકન સાથે કરતું તો કોઈ વોશિંગ્ટન તો કોઈ માર્ટીન લ્યુથરની સાથે કરતું તો કોઈ વળી અબ્રાહમ લિંકન સાથે પણ તેમની સરખામણી કરતાં . આંબેડકરજી માટે ૧૯૨૫નું ૬૬૬ વર્ષ દલિત સમાજ માટે પથ્થર સમાન સાબિત થયું એમાં એ સમયે બન્યું એવું કે બ્રાહ્મણના રસ્તા પર દલિતો ગયા તો બ્રાહ્મણોએ તેનો વિરોધ પોલિસ આ સત્યાગ્રહીઓને રોકવા નિયમ બનાયા સરકારે આખરે તેમનો ફેસલો બદલવો પડ્યો જેથી સત્યાગ્રહીઓનો મનોબળ મજબૂત બની ગયું .

૧૯૨૪માં મહાનગરપાલિકાના તળાવનું પાણી પી શકતા ન હતાં તે સમયે

પણ આંબેડકરે કોર્ટમાં કેસ કરી દલિતોને પોતાનો હક અપાવ્યો

આંબેડકરજીનો નાંસીક સત્યાગ્રહ પણ દલિત ચેતના માટે ખુબ જ મહત્વપૂર્ણ

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

સાબિત થયો નાસીક ગણેશોત્સવના સંઘમાં આંબેડકરજીએ માંગ કરી પરંતુ તેનાઅધ્યક્ષેના પાડી દીધી ત્યારે તેના વિરોધમાં દલિતોના સહકારથી લડત તેના વિરોધમાં ચલાવતાં આખરે ગાંધીજીએ તેમને લીલી ઝંડી વતાવી.

૧૯૩૦માં આંબેડકરે દલિતોને કાલારામ મંદિરમાં પ્રવેશ માટે સત્યાગ્રહ કર્યો

રામનવમીની રથયાત્રાને દલિતોના પ્રવેશની જીદને કારણે દલિતો અને બીજી જાતિના લોકો વચ્ચે સંઘર્ષ થયો રથયાત્રા પ્રથા બંધ કરવી પડી લગભગ એક વર્ષ મંદિરના દરવાજા બંધ રહ્યા અને છેવટે મંદિરના પ્રવેશ કાનુન નવો બનાવતાં મંદિરના દરવાજા જાતિબાદ છોડી સર્વ માટે ખુલ્લા મુકાયા.

૧૯૨૦માં સ્ટોરેટ કમિટીની રચના થઇ જેમાં નીચે પ્રમાણેની વાતોનો સમાવેશ કરવામાં આવી

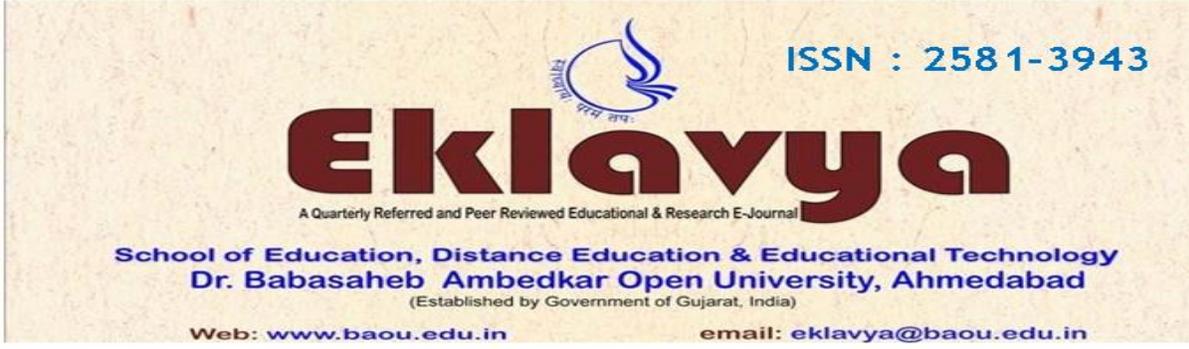
૧ દલિત વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિ .

૨ દલિત વિદ્યાર્થીઓને રહેવાના હોસ્ટેલની સુવિધા .

૩ કારખાના ., રેલની કાર્ય અને ટ્રેનીંગ લેવા માટે શિષ્યવૃત્તિ

૪ વિદેશમાં ભણવા તથા ઇજનેરી માટે શિષ્યવૃત્તિ .

પઆ બધા કાર્યોની દેખરેખ માટે અધ્યક્ષન .ી નિયુક્તિ .

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

આંબેડકરજી એ રચેલા બંધારણ અનુચ્છેદ ૧૪ થી ૧૮ સુધી સામાજિક સમાનતાની વાત કરવામાં આવી છે. તેના ૧૪ પ્રમાણે દલિતોને પણ કાનુની સરક્ષકતા મળી ગઈ.

અનુચ્છેદ ૧૫માં સામાજિક સમાનતાની વાત કરે છે. પહેલા દુકાનો, હોટેલો, સ્નાનાઘર મનોરંજનના સ્થળે દલિતો જઈ શકતા ના હતાં પરંતુ હવે તેમને તે અધિકાર મળ્યા છે.

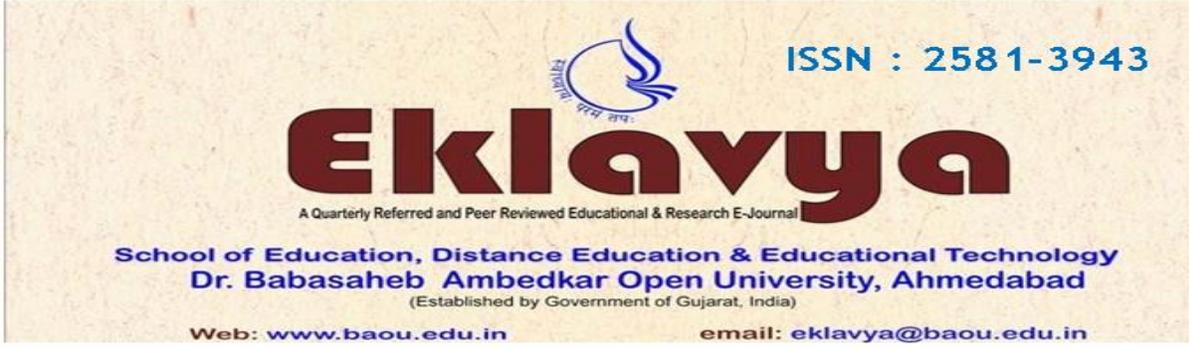
અનુચ્છેદ ૧૬ પ્રમાણે સરકારી નોકરીમાં પણ ભેદભાવનો વિરોધ કરીને સર્વને સમાનધિકારની સાથે લાભ આપે છે.

અનુચ્છેદ ૧૭ અસ્પૃશ્યતાના અંતની વાત કરવામાં આવી છે. અછૂતોને આત્મસમ્માન મળશે છૂત-અછૂતને દુર કરવા ૧૯૫૫ માં અધિનિયમ પાસ કરવામાં આવ્યો.

અનુચ્છેદ ૧૮ પ્રમાણે સ્વતંત્રતા જે બધાને મળી શકે તે હરિજનોને તમામ તકલીફોમાંથી છુટકારો સાથે અનુસુચિત જાતિ તથા જનજાતિથી આરક્ષણ મળશે.

• નિષ્કર્ષ :-

બાબા સાહેબ આંબેડકરજીએ સંવિધાનને સામાજિક પરિવર્તન માધ્યમ બનાવીને આ આઝાદીને અર્થકાયુ બનો તેવી કોશીષ કરી કારણ કે તેની પાછળ કોઈ સામાન્ય અભિયાનની તાકાત ના હતી આ જ કારણ છે કે આંબેડકરથી શોષાયેલી દમનકારી ઉપેક્ષા સમાજને આત્મસમ્માનનો મંત્ર આપ્યો. આજે દલિતોની સ્થિતિમાં જે સુધારો થયો છે. તેનો શ્રેય આંબેડકરજીને ફાળો જાય છે. ટાઇમ્સે લખ્યું હતું કે અછૂતોની નરક સંઘર્ષ કર્તાના રૂપમાં આંબેડકરે વિશ્વમાં નામ અને માનસમ્માન પ્રાપ્ત કર્યું હતું

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

• સંદર્ભ પુસ્તક -:

- શુદ્ધોની ખોજ અનુવાદમુળજીભાઈ વી -:. ખુખાણ
- ડો- આંબેડકર જીવન દર્શન .પ્રેમજી પરમાર
- સામાજિક ક્રાંતિના મહાનાયક - કિશોર મકવાણા
- ભારતરત્ન -ડો- ભીમરાવ આંબેડકર .નાથાલાલ ગોહીલ
- ડો- આંબેડકર જીવન અને ચિંતન .અનિલ ચાવડા

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

ડો.બાબા સાહેબ આંબેડકર ના ઉચ્ચ શિક્ષણ અંગેના વિચારો નો અભ્યાસ

ડો. દીપક કૈશવલાલ ચૌધરી
કાર્યકારી પ્રિન્સિપાલ
સેકન્ડરી ટીચર્સ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ખેડા

પ્રસ્તાવના :-

ડો. ભીમરાવ રામજી આંબેડકર જન્મ ૧૪ એપ્રિલ ૧૯૮૧ના રોજ મધ્ય પ્રદેશ (સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સ) મહુ ખાતે એક સામાન્ય મહાર કુટુંબમાં થયો હતો, તે તેમના પિતા રામજી માલોજી સકપાલ અને માતા ભીમાભાઈનું ચૌદમું સંતાન હતા. તેમણે હાઈસ્કૂલનું શિક્ષણ મુંબઈની એલ્ફીન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાંથી લીધું હતું. ૧૯૦૭માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ થયા બાદ તેમના લગ્ન રામીબાઈ (રમાબાઈ) સાથે થયા હતા. તેમણે ૧૯૧૨માં એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજ મુંબઈથી B.A.ની ડીગ્રી મેળવી હતી. વડોદરાના મહારાજા શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડની મદદથી અમેરિકાના ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે ગયેલા. ૧૯૧૫માં તેમણે કોલોમ્બિયા યુનિવર્સિટી ખાતેથી M.A.ની ડીગ્રી મેળવેલ હતી. ૧૯૧૬માં Ph.D.ની પદવી મેળવી હતી. ૧૯૧૬માં કાયદાના અભ્યાસ માટે U.S.A. ઇંગ્લેન્ડમાં ગયા. આર્થિક અને કૌટુંબિક મૂશ્કેલીઓના કારણે ભારત પરત આવી. વડોદરા રાજ્યની સેવામાં જોડાયા હતા. બાદમાં ૧૯૧૮માં મુંબઈની સિડનકામ કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે જોડાયા હતા અને કાયદાના અભ્યાસ માટે તે ફરી ઇંગ્લેન્ડ ગયા હતા. ૧૯૨૩માં તે બેરિસ્ટર બન્યા હતા. તેમને ત્રણ સંતાન હતા, તેમનાથી એક જીવીત રહેલ તેનું નામ

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

યશવંત હતું. ઇંગ્લેન્ડથી ડો. આંબેડકર જર્મની ગયેલા. જર્મનીથી પાછા આવીને ૧૯૨૮માં મુંબઈની ગવર્નમેન્ટ લો કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે જોડાયા હતા.

સાયમન કમિશનને મદદ કરવા રચાયેલ પ્રાંતીય સમિતિઓમાં તે નિમાયા હતા. ૧૯૩૦માં પ્રથમ ગોળમેજી પરિષદમાં હાજર રહેલા. ૧૯૫૬માં તેમણે નાગપુર બૌદ્ધ ધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. ૧૯૪૦માં રચાયેલ વચગાળાની સરકારમાં તે પ્રથમ કાયદા પ્રધાન બન્યા હતા. તે ભારતની બંધારણીય ડ્રાફ્ટિંગ કમિટીના પ્રમુખ બન્યા હતા. ૧૯૫૨માં સ્વતંત્ર ભારતની પ્રથમ સામાન્ય ચૂંટણીમાં તેમની હાર થયેલી. ૬ ડિસેમ્બર ૧૯૫૬ના રોજ દિલ્હી ખાતે તેમનું અવસાન થયેલ, તેમણે અનેક ક્ષેત્રોમાં મહત્વનું ચિંતન કરેલું તેમાં ઉચ્ચ શિક્ષણનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ડો. બાબાસાહેબનું શિક્ષણ ઉપરનું ચિંતન ખૂબ જ મહત્વનું છે, તેમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ કેવું હોવું જોઈએ તે વિશે તેમણે વિશિષ્ટ ભાર મૂક્યો છે. તેમના મતે કોઈપણ વ્યક્તિના જીવનમાં શિક્ષણ ખૂબ મહત્વનું છે. શિક્ષણ દ્વારા જ વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થાય છે. અને શક્ય હોય તો દરેક ઉચ્ચ શિક્ષણ લેવું જોઈએ, તેમણે શિક્ષણ ઉપર ઉપલા વર્ગોના એકાધીકારનો વિરોધ કરેલો. તેમણે સૂચવેલું કે નીચલા વર્ગના બાળકો ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવી શકે તે માટે શિક્ષણને ઓછું ખર્ચાળ બનાવવું જોઈએ. તેમણે શિક્ષણમાં સમાનતકને મહત્વ આપેલું. ડો. બાબાસાહેબ આંબેડકરે દલીલોને અને લઘુમતીઓ જેવા જ શિક્ષણના હકો આપવાની હિમાયત કરેલી. તેમણે બજેટમાં દલીલો યોગ્ય રીતે ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવી શકે તે માટે જોગવાઈ કરવા જણાવેલ તેમજ દલીલ બાળકોને પૂરતી શિષ્યવૃત્તિ મળી રહે તે માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા ગોઠવવા હિમાયત કરી હતી.

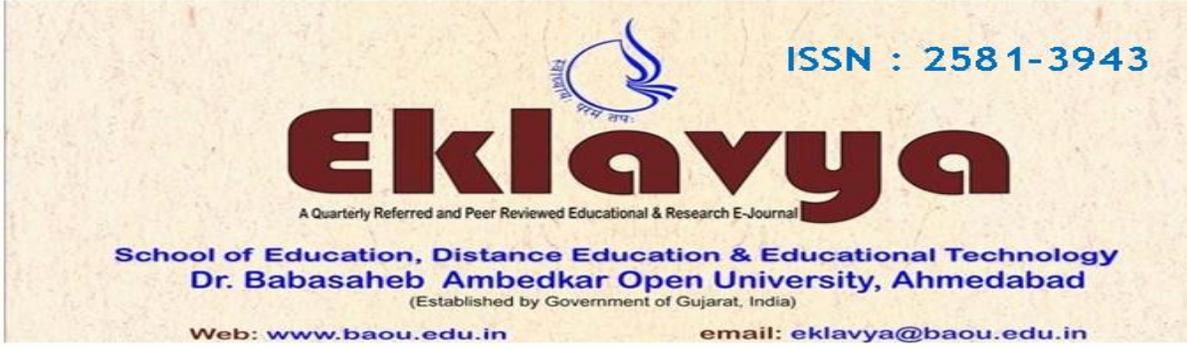
Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

ડો.બાબાસાહેબ આંબેડકરના મતે ભારતીય સમાજના તંદુરસ્ત વિકાસ માટે દરેક જ્ઞાતિના લોકોને સમાન રીતે શિક્ષણ મળી રહે તે જરૂરી છે. ડો. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઉચ્ચ શિક્ષણમાં અનામતના યૂસ્ત આગ્રહી હતા. ૧૯૨૫માં યુનિવર્સિટી રીફોર્મ કમિટીને તેમણે

ઉચ્ચ શિક્ષણ અંગે લેખિત સૂચનો આપેલા તેમાં તે જણાવે છે કે યુનિવર્સિટીઓ માત્ર પરીક્ષા કેન્દ્રો બની છે. સંશોધન પાછળ ધ્યાન અપાતું નથી. આમ તે ઉચ્ચ શિક્ષણમાં સંશોધનને મહત્વ અપાય તેના આગ્રહી હતા. તેમનું એવું પણ કહેવું હતું કે ગરીબ અને જરૂરીયાતવાળા લોકોના બાળકોના શિક્ષણની વ્યવસ્થા યુનિવર્સિટીએ કરવી જોઈએ. તે યુનિવર્સિટીઓમાં માત્ર અતિજ્ઞાની અને પૈસાદારોના સંતાનોને જ શિક્ષણ મળે તેના વિરોધી હતા. તેમનું એવું પણ કહેવું હતું કે યુનિવર્સિટી સેનેટમાં પણ દરેક સમાજને સમાજ સ્થાન આપવું જોઈએ. ડો. બાબાસાહેબ આંબેડકર શિક્ષણમાં સ્નાતક અને અનુસ્નતક અભ્યાસ ક્રમ વચ્ચેના ભેદના વિરોધી હતા. તેમનું કહેવું હતું કે કોલેજ તે યુનિવર્સિટીથી અલગ ન કરવી જોઈએ. બંને એ સાથે મળી સંયુક્ત રીતે જ્ઞાન અને સંશોધનના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવું જોઈએ.

ડો. આંબેડકરના મતે અભ્યાસની જવાબદારી માત્ર યુનિવર્સિટી પૂરતી મર્યાદીત ન રાખતા કોલેજોને પણ તેમાં સાંકળવી જોઈએ. ડો. આંબેડકર યુનિવર્સિટી એકડેમીક કાઉન્સિલરોને પૂર્ણ સત્તા આપવાના આગ્રહી હતા. તેમના મતે યુનિવર્સિટી સેનેટ સહીત તમામ મહત્વના હોદ્દા પર અધ્યાપકોને સ્થાન આપવું જોઈએ. ડો. આંબેડકરના મતે ઉચ્ચ શિક્ષણ દ્વારા જ બુદ્ધિમાન, નૈતિક અને લોકશાહી સમાજની રચના શક્ય છે.

ડો. આંબેડકરના ઉચ્ચ શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થીઓ માટે શિષ્યવૃત્તિની સાથે સાથે રહેવાની સસ્તી સગવડના આગ્રહી હતા. તેમના મતે યુનિવર્સિટીઓએ વિદ્યાર્થીઓના વિવિધ મતો જાણી ઉકેલવા

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

પાછળ પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ. ડો. બાબાસાહેબ આંબેડકર એવું માનતા હતા કે ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવ્યા બાદ વિદ્યાર્થીઓ રહેશે અને ગામડાઓમાં વિવિધ ઉચ્ચ હોદ્દાઓ મેળવીને દેશના વિકાસમાં ભાગીદાર થવું જોઈએ.

ડો. આંબેડકર સ્ત્રીઓ પણ ઉચ્ચ શિક્ષણ લે તેના ખાસ આગ્રહી હતા, કોઈપણ સમાજમાં વિકાસ અને તેના પરિવર્તન માટે તેઓ સ્ત્રીઓના ઉચ્ચ શિક્ષણને મહત્વનું જણાવે છે. ડો. આંબેડકરના મતે ઉચ્ચ શિક્ષણ દ્વારા વ્યક્તિની સાથે તેના આસપાસની પર્યાવરણનો પણ વિકાસ થાય છે. દેશ માટે આદર્શ નાગરિકો તૈયાર કરવામાં તેઓ ઉચ્ચ શિક્ષણને ખૂબ જ મહત્વ આપતા હતા.

“ડો. આંબેડકરના મતે ઉચ્ચ શિક્ષણ દ્વારા સમાજમાં રચનાત્મક વિચારો અને તાર્કિકતાને ઝડપથી વિકસાવી શકાય તેઓ કહે છે.”

“Higher education in my opinion means that education, which can enable you to occupy the strategically important places in state administration, and obstacles, but they are over coming there and progression ahead.”

“ડો. આંબેડકરના મતે ભારતીય સમાજની જડ જ્ઞાતિ વ્યવસ્થા અને દુષણોને નાથવાનો ઉપાય માત્ર ઉચ્ચ શિક્ષણ દ્વારા જ શક્ય છે. તેમના મતે ગરીબ અને અમીર વચ્ચેની ખાઇ પૂરવા માટે ઉચ્ચ શિક્ષણને પ્રખર મહત્વ આપવું જોઈએ. તેઓ આ માટે મારા મુવમેન્ટના આગ્રહી હતા.

ડો. આંબેડકરના મતે ઉચ્ચ શિક્ષણ દ્વારા રચાયેલ સમાજ અન્યાય સામે સારી રીતે લડી શકે. તેઓ વિવિધ અન્યાયો સામે સારી રીતે લડી શકે. તેઓ વિવિધ અન્યાયોની સામે લડવાની હિંમત અને શસ્ત્ર તરીકે ઉચ્ચ શિક્ષણને મહત્વ આપે છે. તેમના મતે ઉચ્ચ શિક્ષણ દ્વારા જ યુવાનોમાં વિચારશક્તિને વિકસાવી શકાય. યુવાપેઢી સાચા ખોટાનો ભેદ સમજીને સમગ્ર દેશને

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

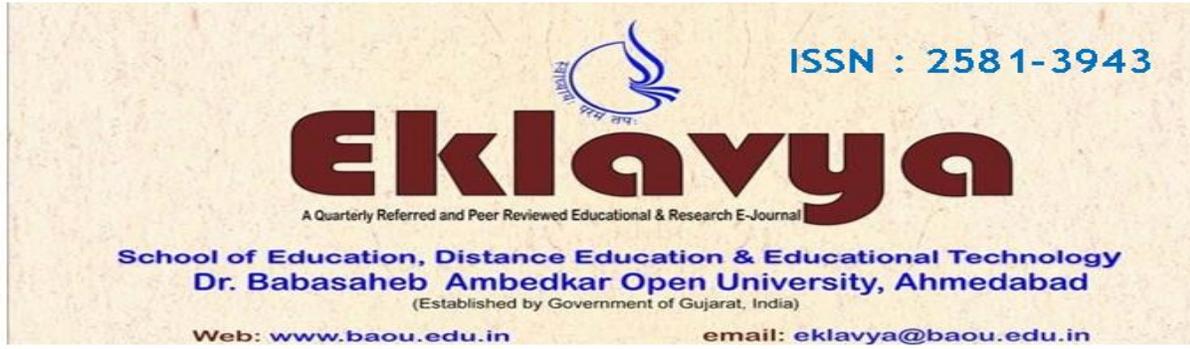
ઉપયોગી એવા નિર્ણયોમાં જોડાય તે માટે વધુમાં વધુ લોકો ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવે તે જરૂરી છે. ડો. આંબેડકરના મતે દેશના લોકોના માનસિક વિકાસ દ્વારા જ માનસિક ક્રાંતિ શક્ય છે. તેનાથી દેશના લોકો સંગઠીત બની લોકશાહીને સાચી દિશામાં લઇ જઇ શકશે. આધુનિક

ભારતના સર્જન માટે તે ઉચ્ચ શિક્ષણને મહત્વ આપે છે. તેમના મતે યુવાનોને માનસિક ગુલામીમાંથી મુક્ત કરવા માટે ઉચ્ચ શિક્ષણ યોગ્ય કથીપાર છે. તેઓ રાષ્ટ્રીય એકતાના ખૂબ આગ્રહી હતા અને તે માટે તેઓ ઉચ્ચ શિક્ષણને મહત્વ આપે છે, તેમના મતે વૈજ્ઞાનિક વિચારાધારાના સર્જન માટે ઉચ્ચ શિક્ષણ અનિવાર્ય છે. તે ચારિત્ર્યના વિકાસ માટે પણ ઉચ્ચ શિક્ષણના આગ્રહી હતા.

તેઓ ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે સ્થાનિક ભાષાઓ દ્વારા યુનિવર્સિટીઓ શિક્ષણ આપે તેના આગ્રહી હતા. તેમના મતે દરેક નાગરિક પાસે કાયદાનું પૂરતું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. આથી ઉચ્ચ શિક્ષણમાં કાયદાનું જ્ઞાન મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. તેઓ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં સમગ્ર દેશ માટે એક જ ભાષાના આગ્રહી હતા, તેમના મતે દેશના લોકોને લઘુતાગ્રંથિમાંથી મુક્ત કરવા ઉચ્ચ શિક્ષણ અકસીર ઉપાય છે.

સમાપન :-

ડો. આંબેડકરનું જીવન અનેક મૂશ્કેલીઓ અને પડકારોથી ભરેલું હોવા છતાં તેમણે શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે સફળતાના શિખરો સર કર્યાં હતા. દલિત હોવાના ના કારણો તેમણે જીવનભર અનેક અન્યાયો સહેલા છતાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં તેમણે કરેલું ચિંતન અને પ્રદાન માટે ભારત તેમનું સદાયે ઋણી રહેશે.

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

संदर्भ-सूचि

- Ambedkar,B.R.(1979), Dr. Babasaheb Ambedkar: Writings and Speeches, vol-1 (compiled by vasant moon), Education Department of Maharashtra,Bombay.
- Ambedkar,B.R.(1982), Dr. Babasaheb Ambedkar: Writings and Speeches, vol-2 (compiled by vasant moon), Education Department of Maharashtra,Bombay.
- Keer, Dhananjay. (1991),Dr. Ambedker life and mission, popular prakashan, Bombay.
- Naik,C.D., (2003), Thoughts and Philosophy of Dr. B. R. Ambedker. Sarup and sons., New delhi.
- Sirswal, R.D.(2011) Dr.Ambedker`s ideas on education ans society change. Weslyan journal of research, vol-4 no.-1

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

સ્રી સશક્તિકરણ: ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરજીના વિચારો

ડૉ. જિજ્ઞાસાબેન જોષી¹, અજય બી. રાવલ²

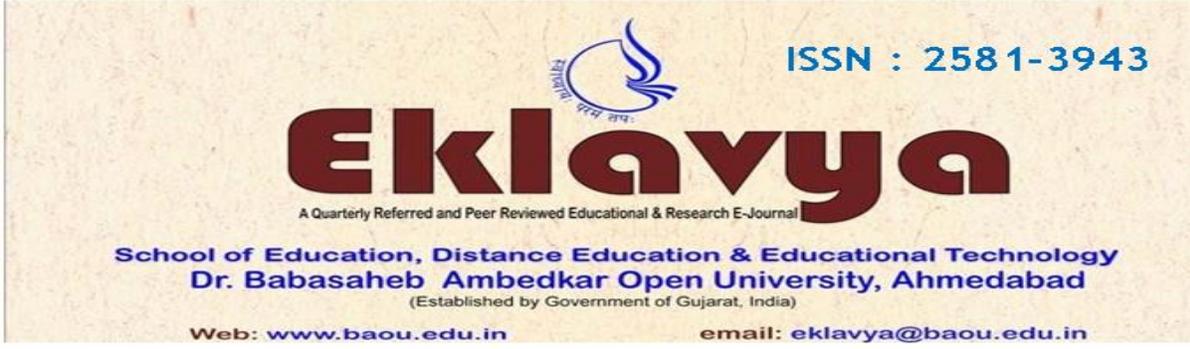
1. હેડ, એસ. એસ. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, K.S.V., ગાંધીનગર

2. આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, એસ. એસ. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, K.S.V., ગાંધીનગર

❖ પ્રસ્તાવના:

ભારતની આ ધરા ધન્યા છે કે જ્યાં વીર શિવાજીસુભાષચંદ્ર ,ભગતસિંહ ,મહારાણા પ્રતાપ , ભારતને વિદેશી પ્રજાની ગુલામીમાંથી .જન્મ લીધો વગેરે ક્રાંતિવીરોએ ,બોઝમુક્ત કરાવવા માટે જેટલી જરૂરિયાત ક્રાંતિવીરોની હતી તેટલી જ જરૂરિયાત સ્વતંત્રતા બાદ દેશના સામાજિક વ્યવસ્થાપન તેમજ સમાજના પુનરુત્થાન માટેના સામાજિક સુધારાની પણ રહી હતી.

૧૪મી ઓગસ્ટનિક રૂપે વિદેશી પ્રજાની ની મધ્યરાત્રિએ ભારતમાતાએ વૈધા૧૯૪૭ , ગુલામીમાંથી તો સ્વતંત્રતા મેળવી લીધી હતી પરંતુ ભારતને હજુ ઘણી કુપ્રથાકુસંગતની અસરો , ભારતની .તેમજ સમાજની કુવ્યવસ્થાની માનસિક ગુલામીમાંથી મુક્તિ મેળવવાની બાકી હતી .ગુલામી અકબંધ છે ,હજુ ભારતની ઘણી સમસ્યાઓ .સ્વતંત્રતા હજુ પૂરેપૂરી રીતે પ્રાપ્ત થઈ નથી ભારત માતાને સમાજની કુવ્યવસ્થાની ઝંઝીરોમાંથી મુક્ત કરાવવાનું ભગીરથ કાર્ય કોણ કરશે ? .ડૉ-આ યક્ષ પ્રશ્નોનો ઇતિહાસ જવાબ છે ?ભારતમાતાને સાચી અને સંપૂર્ણ આઝાદી કોણ અપાવશે

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

આંબેડકરજીનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના રત્નાગીરી જીલ્લાના આંબવડે .ડૉ .ભીમરાવ આંબેડકર આંબેડકરજી .ડૉ .માં થયો હતો(આંબડિયે) સમાજ પરિવર્તનના ભગીરથ કાર્યને સુપેરે પૂરું પાડશે તેવો વિચાર તત્કાલીન લોકોને મનમાં પણ નહોતો .ડૉઆંબેડકરજી .ના જીવન વૃતાંત પરથી આજની પેઢી ઘણું શીખી શકે છે અને શીખી રહી પણ છે ,આજની પેઢીએ ચોક્કસ પણે નીતિના . વસ્થાના તેમજ સંચાલનના પઠવ્ય ,સમાજ સુધારણાનાડૉઆંબેડકરજી . પાસેથી તેમની જીવન ઘટનાઓ પરથી શીખવા જોઈએ .

ડૉઆંબેડકરજી .ના માનસ પર ચાલતા મનોમંથન તેમજ ભારતની સમાજ વ્યવસ્થા પરિવર્તનની અસમંજસતા તેમજ ઉત્કંઠાને તેમણે ઘણા સ્વરૂપે પ્રગટ કરી છેભારતના બંધારણના . ગણેશ બંધારણની રચના થકી જ કર્યા પરંતુ આ તો માત્ર ઘડવૈયાએ આ ભગીરથ કાર્યના શ્રી .શરૂઆત હતીડૉઆંબેડકરજી . સમાજમાં સ્ત્રી પ્રત્યેની ઉપેક્ષિત દ્રષ્ટિનું અવલોકન તેમજ અનુભવ કર્યો .ડૉઆંબેડકરજી .ના મનમાં જાણે લોઢાની મેખ પેસી ગયા જેવી અસહ્ય વેદના થઈ હશેભારત . પાર્વતી ,ચામુંડા ,ભવાની ,દુર્ગા .ત્યાં જ સ્ત્રીની આવી અવદશા .કે જે શક્તિની ઉપાસનાનો દેશ છે વગેરે સ્વરૂપે જ્યાં શક્તિની ઉપાસના અનેઅર્ચનાનો મહિમા ગવાતો હોય તે ભૂમિમાં સ્ત્રીની આવી અવનતિમહાલક્ષ્મી ,પાલક અને સંહારક શક્તિના સ્વરૂપે મહા સરસ્વતી ,જે રાષ્ટ્ર સૃષ્ટિની સર્જક .

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

સન્માન તેમજ સમાજમાં સ્થાન -ના કરતો હોય તે જ રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓના માનઅને મહાકાલીની અર્થ અપાવવા માટેડૉઆંબેડકરજી .ને અથાગ પ્રયત્નો કરવા પડ્યા .

જે રાષ્ટ્ર પોતાની જન્મભૂમિને પણ મા કહીને સંબોધન કરતો હ્ય તે દેશમાં સ્ત્રીના "ભારત મા" જોડવામાં પુનરુત્થાન તેમજ સ્ત્રીને સમાજની મુખ્યધારા સાથેડૉઆંબેડકરજી .નો સિંહફાળો રહેલો છે . ડૉઆંબેડકરજી અને સ્ત્રી સશક્તિકરણ: .

જાતિ સમાનતા ,નેટવર્કિંગ નેતાગીરી અને નાણાકીય સ્વતંત્રતા એ સ્ત્રી સશક્તિકરણના , મહત્વના અને પાયાના તત્વો છેઆંબેડકરજી આ બાબત તેમના સમયમાં જ અનુભવી અને .ડૉ . ક્રિયામાં તેનો સમાવેશ પણ કર્યોસામાજીક પરિવર્તનની પ્ર

ડૉનીચના ભેદભાવની પ્રથાન-આંબેડકરજી ચળવળમાં અને જ્ઞાતિના ઉંચ .ા વિરોધમાં તેમજ પછાત અને દલિત સમાજની ઉન્નતિમાં સ્ત્રીની ભાગીદારીને સમાવીતેમણે અનુભવ્યુ કે . વિરોધની લડાઈમાં જાતિના ભેદભાવના .સ્ત્રીની ભાગીદારી વિના આ સમાજનો ઉત્કર્ષ સંભવ નથી મહાદ ટાંકની ચળવળમાં સ્ત્રીઓ એ પુરુષોની સાથે રહી .તેમણે સ્ત્રીઓને પ્રોત્સાહિત કર્યા પોતાનો વિરોધ પ્રગટ કર્યો હતો .આંબેડકર સ્ત્રીઓને સંગઠિત થવા અને એક થવા પ્રોત્સાહિત કરે છે .ડૉ . 20મી જુલાઈ1942 ,માં યોજાયેલ મહિલા પરિસંવાદમાં ભેગી થયેલી મહિલાની જનમેદનીને જોઈ

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

ડોસંસ્કૃતિ અને પરંપરાના વા ,આંબેડકરજીએ મહિલાઓને સંબોધિત કરતા સ્ત્રીઓને પ્રગતિશીલ .હક બનવાનું કહ્યું.

સશક્તિકરણ એ વ્યક્તિની ક્ષમતા તેમજ સમાજની મુખ્ય ધારા સાથેના જોડાણનું સૂચન કરે છેવી સમાવેશી સમાજ લોકશાહી વલણ દાખ ,શિક્ષણ થકી જ સમાજની પ્રગતિ થઈ શકે છે . શિક્ષણએ વ્યક્તિના સશક્તિકરણનું અસરકારક અને પ્રભાવક .પ્રગતિના પંથે અગ્રેસર બની શકે છે ઉપકરણ છેસમય પસાર થવાની સાથે સ્ત્રીઓને શિક્ષણની પૂરતી તકથી વંચિત કરવામાં આવી . આંબેડકરજીએ સ્ત્રીઓને સમાન શિક્ષણની તક પૂરી પાડવા માટેના પૂરતા પ્રયત્નો .ડો .રહી હતી .કર્તા

ડોતેમણે સ્ત્રીઓને રક્ષણ માટે તેમજ .આંબેડકરજીએ ભારતના બંધારણના ઘડવૈયા છે . સમાનતા આપવા માટે બંધારણમાં જોગવાઈ કરેલ છેઆંબેડકરજીએ સ્ત્રીને ભોગવવી પડતી .ડો . 13-ધરેલુ હિંસાના વિરોધ માટે સેક્શનમાં જોગવાઈ કરેલ છે .

The Hindu Succession Act એ સ્ત્રી અને પુરુષને વારસાઈમાં લગભગ સમાન હક પ્રદાન કરે છે 14-સેક્શન .મુજબ કોઈપણ હિંદુ મહિલાની મિલકતની એ માત્ર એક જ માલિક છે .ડો . આંબેડકરજીએHindu Code Bill માં રજૂ કર્યું જે મહિલાઓને મિલકતમાં હક આપવાની રજૂઆત 1948

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

પરંતુ સંસદમાંથી અસ્વીકાર થતા તેમણે ,કરતુ હતું કેબિનેટના મંત્રી પદેથી માં રાજીનામું 1951 .આપી દીધું હતું

❖ **ઉપસંહાર:**

ડૉઆંબેડકરજીના સ્ત્રીને સમાજની મુખ્યધારા સાથે જોડવાના અથાગ પ્રયત્નો છે જે આજે . આંબેડકરજી માનતા કે સ્ત્રી સશક્તિકરણ .ડૉ .સ્ત્રીના સમાજમાં રહેલા સ્થાનને માટે જવાબદાર છે થકી જ સામાજિક પરિવર્તન શક્ય છે તેને .સ્ત્રી એ સમાજનું અભિન્ન અને મહત્વનું અંગ છે . સમાજના બહુમુખી ,આમ .અવગણીને સમાજ પ્રગતિના પંથે એક ડગલું પણ ભરી શકે તેમ નથી સમાજ દ્વારા સ્ત્રીઓના સ્થાન અને મહત્વને (આજે નહિ તો કાલે) વિકાસ અને સામાજિક ઉત્કર્ષ માટે પ્રસ્તુત અભ .સમજવું જ રઘુયાસપત્ર સ્ત્રી સશક્તિકરણ માટે ડૉઆંબેડકરજીના વિચારો રજૂ . કરવાનો એક પ્રયત્ન હતો

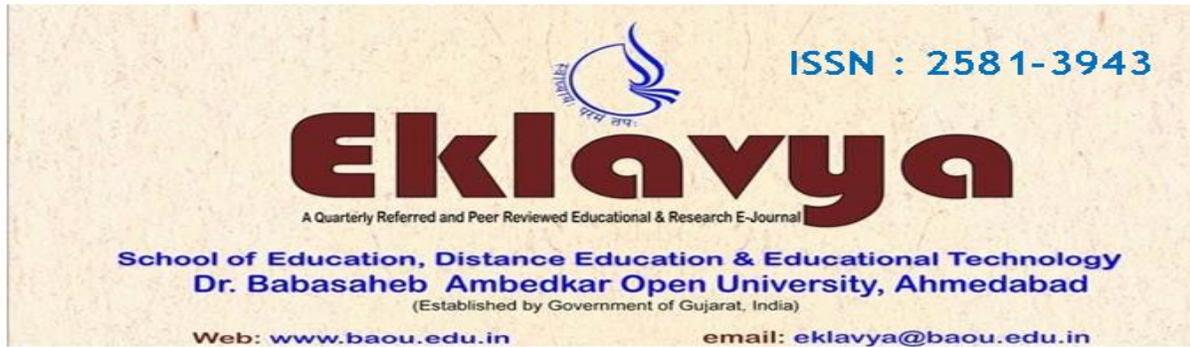
➤ **સંદર્ભ સાહિત્ય:**

- 1) જ્યોતિકર પી ,(2015) જી .આર્ષદ્રષ્ટા,બાબાસાહેબ આંબેડકર .ડૉ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ 6-અમદાવાદ ,ગુજરાત રાજ્ય ,

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

- 2) Dhanvijay Vaishali (2012), *Dr. Babasaheb Ambedkar's Efforts for Women Empowerment and Present Status of Women in Society*, Electronic International Interdisciplinary Research Journal(EIIRJ), Volume-I, Issue-II, ISSN- 2277- 8721
- 3) પરમાર પી , (2004) .એ.ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં ડૉઆ .ંબેડકરની ભૂમિકા , નવભારત સાહિત્ય મંદિરઅમદાવા ,

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

Dr. Babasaheb Ambedkar's Role in Women Empowerment

Tejal N. Shah

[Ph.D. Scholar]

(Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad)

[Shikshan Sahayak]

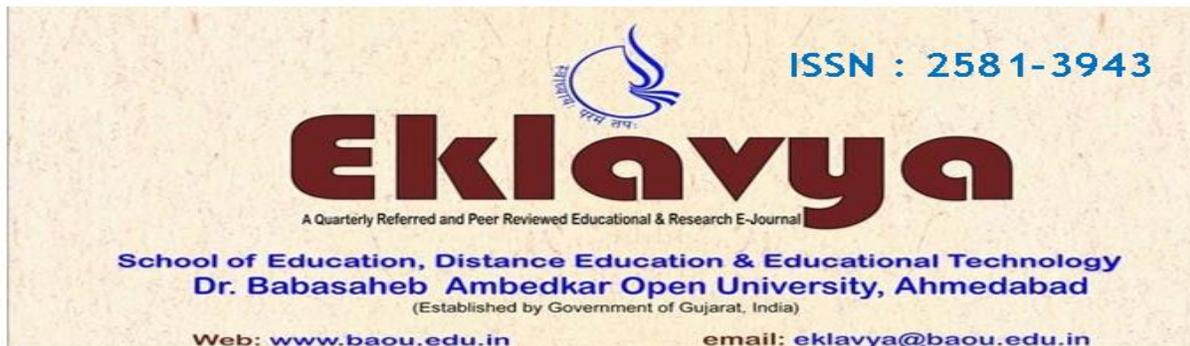
Gyanmandir Higher Secondary School, Patan

ABSTRACT :

Dr. Ambedkar-A person with tremendous knowledge, wisdom, courage and vision. The freedom fighter and a scholar who shown a path to the society of Liberty, Equality and Fraternity. He took the lots of efforts to abolish the barriers in the way of empowerment of women in India. He laid down the foundation codifying the common Civil Code for Hindus and other sections of the Indian Society.

The present paper is an attempt to highlight Dr. Ambedkar's view on women empowerment. Dr. Ambedkar started his movement in 1920. He started fierce propaganda against the Hindu social order and launched a journal Mook Nayak in 1920 and Bhiskrit Bharat in 1927 for this purpose. Newspapers started by Dr. B.R. Ambedkar, Mooknayak and Bahiskrit Bharat predominantly used to cover issues related to women and their empowerment.

Dr. Ambedkar was always concerned about women empowerment. In a letter to his father's friend, young Dr. Ambedkar, during his studies at New York, said – We shall see better days soon and our progress will be greatly accelerated if male education is persuaded side by side with female education.

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

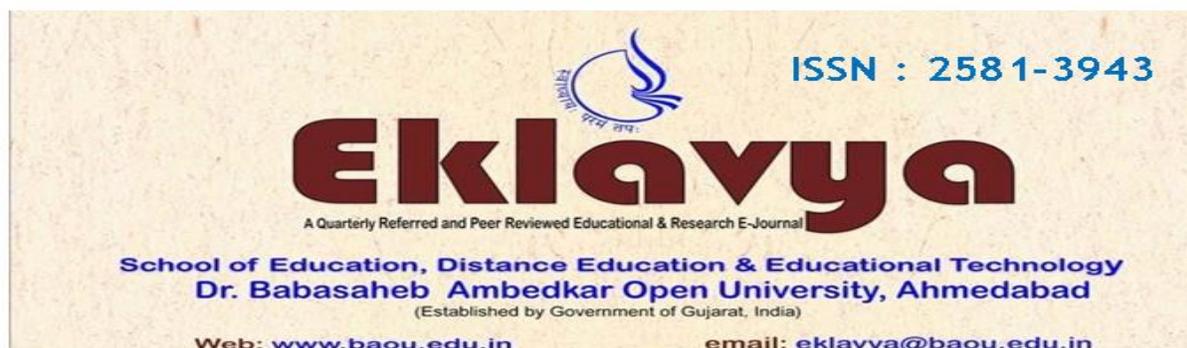
On 18th July 1927, Dr. Ambedkar Addressed a meeting of about three thousand women of depressed classes; he said 'I measure the progress of community by the degree of progress which women had achieved'.

These issues he put forward due to stress the gender equality and the need for education and exposed the problems of the depressed community as well as women. In 1931 he spoke on women empowerment in a press conference and addressed for family measures for women in Bombay Legislative Assembly. He worked throughout his life for the betterment of women involved in prostitution professional. He was a inspiration for poor, illiterate women to fight against injustice and child marriage and devdasi system. He insisted on Hindu Code Bill for same cause. Thus his deep concern and feelings for all round development of women is expressed from his each sentence and word.

Keywords :- Women Empowerment, Equality, Education System.

INTRODUCTION :-

Empowerment refers to increasing the spiritual, political, social or economic strength of individuals and communities. To achieve sustainable and healthy human development it is very much necessary to have women involvement in political, social, economic and health status of community. The role played by Dr.Babasaheb Ambedkar, as chairperson of the Drafting Committee of the Constitution, has shaped the socio-political, economical and demographic scenario of the country after independence, Dr.Ambedkar had the highest academic credential for an Indian of his time, and his erudition and scholarship have been widely acknowledged. Dr. Ambedkar's vision about women empowerment has explicitly depicted in Indian Constitution. Equality of gender is backed by the constitution through articles 14, 15 and 16. The principle of

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

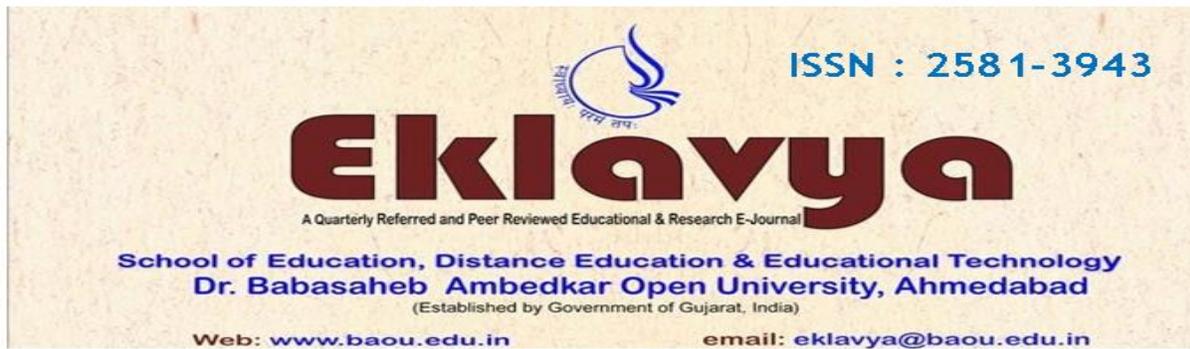
gender equality is enshrined in the Indian Constitution in its Preamble, Fundamental Rights, Fundamental Duties and Directive Principles.

OBJECTIVES, METHODS AND MATERIALS:

The present paper is an attempt to highlight Dr. Ambedkar's view on women empowerment for this secondary data collected from internet, government documents, newspapers, published papers, books and speeches delivered by Dr. Ambedkar in parliament, various conferences and meetings.

ANALYSIS AND DISCUSSION:

Women empowerment is characterized by gender equality, gender main streaming, networking, leaderships and financial freedom. For the eradication of cast system and bringing under privileged cession of community Dr.Ambedkar started involving women in the struggle. He realized that this could not be achieved without liberating the women themselves. He motivated women and addressed them to participate in struggle against caste prejudices. He encouraged women to organize themselves. Impressed by the large gathering of women at women's conference held at Nagpur on 20th July,1942 he told women to be progressive and abolish traditionalism, ritualism and customary habits, which were detrimental to their progress. Empowerment helps to develop and build the capacities of individuals, communities to be the part of the main stream of society. Education is only mean by which societies grow out of oppression to democratic participation and involvement. It is a powerful tools for empowerment of individual. Over the generations, marginalized sections and women in Indian society were denied the opportunity to education. Dr. Ambedkar put all his efforts to guarantee the educational opportunities without any discrimination to all the citizens of India.

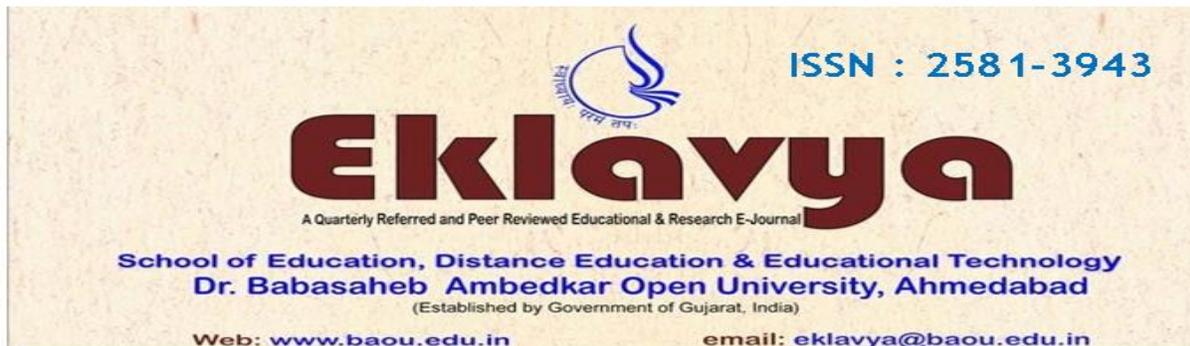
Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

Dr. Babasaheb Ambedkar strived throughout his life to bring schedule castes and scheduled tribes and women in streamline of society. He has identified the Indian women's problems and gave solutions in Omay Legislative Council. He supported the Maternity Bill, his argument was "It is in the interest of the nation that the mother ought to get a certain amount of rest during the prenatal period and also subsequently and the principle of the bill is based entirely on that principle.

In Indian society the women was considered the lowest part of community. He fought a very difficult battle for their cause. He addressed women for their libration, development of their mind and the spirit of self help. He advised the education is main part of women development he added "As you are, so shall be your children". According to him development of a community can be measured by the development and degree of progress made by the women in that community. He advised to the married women to live the dignified life to be a friend of her husband and not the slave and have an equal right of say. He was against early marriages and producing too many children.

Dr Babsaheb Ambedkar was not only a dalit hero but also the saviour of the Indian women. He was of a view that the basic root cause of social and women injustice was gender discrimination and cast system. For social transformation the gender and cast discriminations are hurdles. His words and deeds inspired billions of women even today to strive and struggle against injustice and inequality. His work is an inspiration for today's women to live dignified life with self esteem.

Through the constitution of India, as the chairman of the constitution drafting committee, Dr. Babasaheb Ambedkar was instrumental in granting equal status to all the citizens irrespective

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

of gender, religion etc. Thus the women, contrary to their low status as per Hindu law books, were for the first time got equal status lawfully.

Dr. Ambedkar tried an adequate inclusion of women's right in the political vocabulary and constitution of India. i.e.

Article 14 – Equal rights and opportunities in political, economic and social spheres.

Article 15 – Prohibits discrimination on the ground of sex.

Article 15 (3) – Enables affirmative discrimination in favour of women.

Article 39 – Equal means of livelihood and equal pay for equal work.

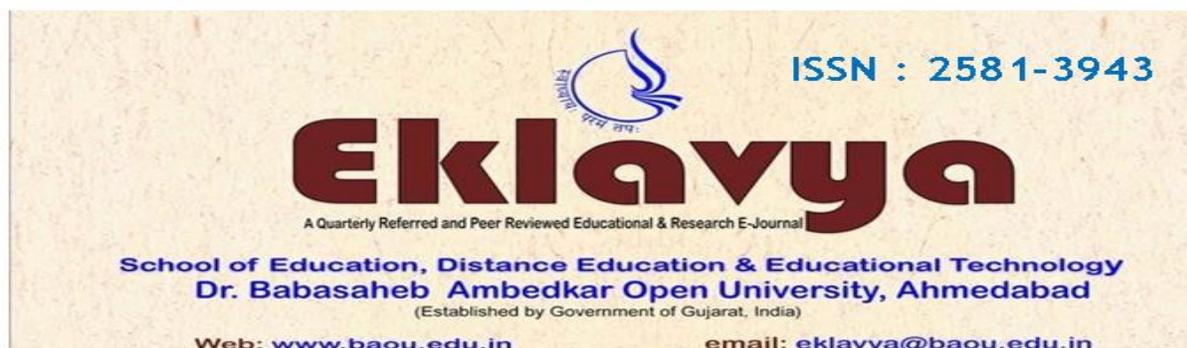
Article 42 – Human conditions of work and maternity relief.

Article 51 (A) (C) – Fundamental duties to renounce practices, derogatory to the dignity of women.

Article 46 – The state to promote with special care, the educational and economic interests of weaker sections of people and to protect them from social injustice and all forms of exploitation.

Article 47 – The state to raise the level of nutrition and standard of living of its people and the improvement of public health and so on.

Article 243 D (3), 243T (3) & 243R (4) provides for allocation of seats in the Panchayati Raj System.

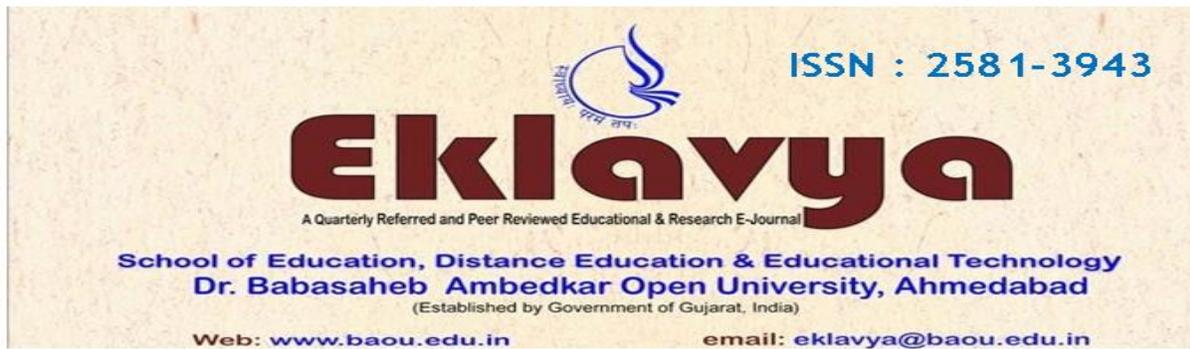
Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

To empower women at that time, presented Hindu Code Bill in parliament but it was opposed by almost every male Member of Parliament if passed, it would have ended Saiti Pratha, Dowry system in 1951 only. After the bill lapsed, he resigned. (The draft also included divorce rights to women, portions of inheritance to daughters, while giving widows complete property rights.

Dr. Ambedkar had his own views for women empowerment and this has shown from his contribution and deeds for billions of Indian women which can be reflected from Indian constitution. Indian constitution has given social, political and economical justice to women by giving equal status, equal right and equal opportunity freedom of thought, expression, belief, faith and worship. He has worked for all the women irrespective of religion, caste, creed, gender etc. Not only women all the people of India should thankful to him because of his tremendous and everlasting steps of developmental works.

In present day context, Ambedkar and his thoughts on society based on equality are yet to be realized for reconstructing Indian society and making the life of women better. B.R. Ambedkar was a fighter for women emancipation. He fought against all kinds of discrimination against women throughout his whole life. But still discrimination against women in Indian society is overlooked. So it is our duty to fulfil the dreams of Ambedkar for a better life world of women. It may also be mentioned here that the term “Social Justice” will not be exercised properly if the people of India should not change their attitudes specially towards women, SCs, STs and other weaker section of the society.

Dr.Babasaheb Ambedkar is a pure symbol of hard work, dedication, commitment, love and humanity. He is a father of Indian constitution and dynamic character of India’s history.

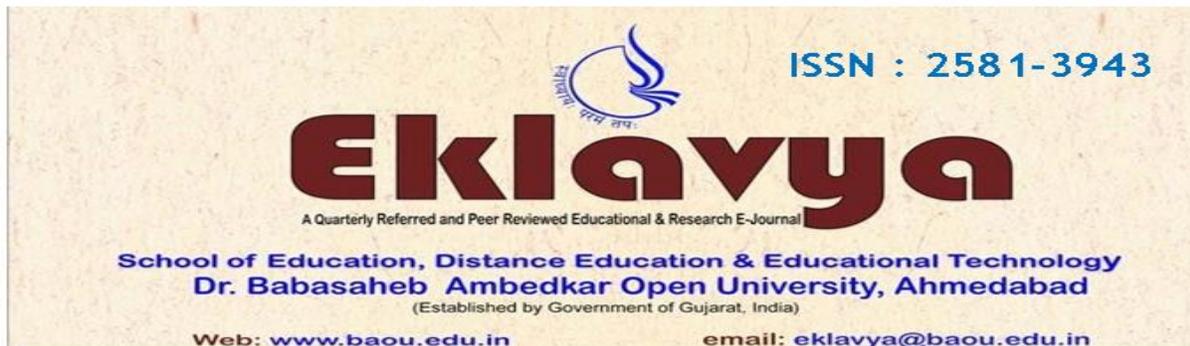

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

CONCLUSION:

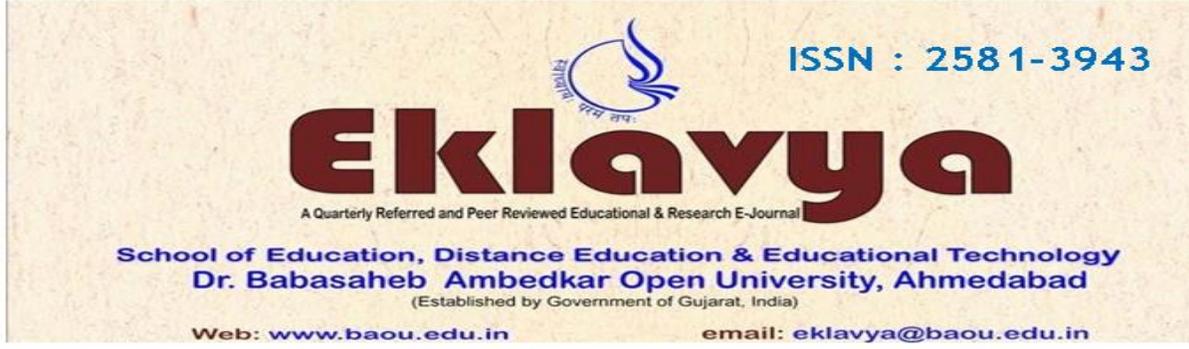
In the condolence message, on Ambedkar's death in parliament, Prime Minister Jawaharlal Nehru said "Dr. Babasaheb Ambedkar was a symbol of revolt against all oppressive features of Hindu society". His dream of society, based on gender equality is yet to be realized and therefore his thoughts are important for the social reconstruction that favours women empowerment. Dr. Babasaheb expressed his views on the state of life of all women. He stated that women must be treated equally and given equal prestige. He insisted on Hindu Code Bill suggesting the basic improvements and amendments in assembly. He also insisted and evoked all the parliamentary members to help to pass the bill in parliament. Eventually, he resigned for the same. The teachings and thoughts of Dr. Ambedkar are useful not only women but also all the Indian even today. His deep concern and feelings for all round development of women is expressed from his each sentence and word. In his last speech in Indian Parliament we can know his feelings and respect showed towards women. He quoted the famous thoughts of an Irish Patriot Daniel O Connal as, "No man can be grateful at the cost of his honour, no woman can be grateful at the cost of her chastity. And no nation can be grateful at the cost of his liberty." In his famous book "Pakistan and partition of India" he expressed his views about Muslim women and their religious traditions, about wearing veil, their marriages and so on. Muslim women were suppressed under various religious traditions. Towards all the women, irrespective of their religion, casts and class. Dr.Babsaheb Ambedkar had a particular humanitarianism view. He frequently raised his voice against all sorts of injustice towards women.

REFERENCES:

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

- ❖ Ambedkar, B.R. (1987) “Women and Counter Revolution” Riddles of Hindu Women in Dr. Baba Saheb Ambedkar : Writings and Speeches, vol.3, Department of Education, Govt of Maharashtra.
- ❖ More, Dr.Vijay G., “Dr.B.R.Ambedkar’s Contribution for Women’s Rights.”, Variorum, Multi-Disciplinary e-research Journal Vol.-02, Issue-I, August 2011.
- ❖ Dhanvijay, Ms.Vaishali, “Sr. Babasaheb Ambedkar’s efforts for women empowerment and present status of women in society”, Electronic International Interdisciplinary Research Journal (EIIRJ), {Bi-Monthly}, Volume-I, Issue II, April 2012.
- ❖ Gunjal V.R. 2012. Dr.Babsaheb Ambedkar and Women Empowerment, Social Work, Vol.XI (1),PP 84-85.
- ❖ Singariya M.R., 2013 “Dr. B. R. Ambedkar : As an Economist” International Journal of Humanities and Social Science Invention, Vol.2 Issue (3), pp 24-27.
- ❖ Barnwal, Bijay K., “Dr. B. R. Ambedkar’s Quest for Gender Equality It’s Relevance in Contemporary Feminist Discourse”, Online International Interdisciplinary Research Journal, {Bi-Monthly}, Volume-IV, Issue-II, Mar-Apr,2014.
- ❖ Pakistan or the Partition of India, By Dr. B. R. Ambedkar, Part IV- Pakistan and the Malaise, retrieved from http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchatt/00_ambekar/ambekar_partition/index.html

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

शोषणकारी व्यवस्था के प्रति मीरा का प्रतिरोध

वीनू

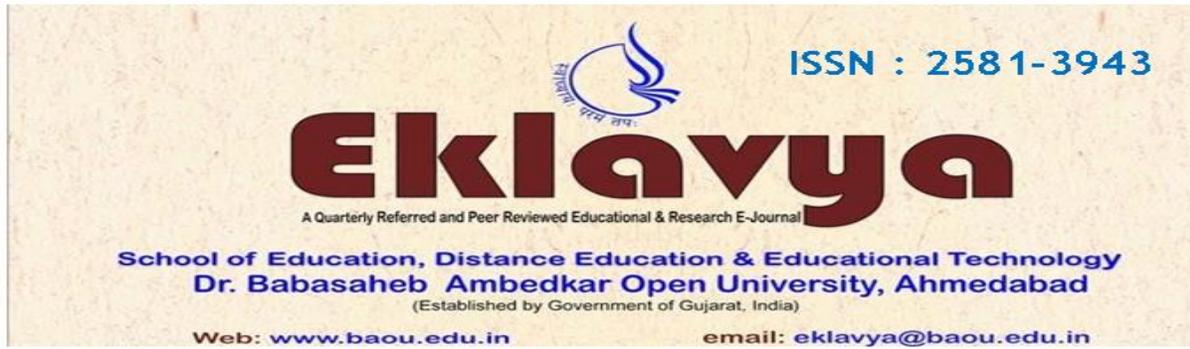
(पीएच.डी. शोधार्थी)

हिंदी अध्ययन केन्द्र

गुजरात केन्द्रीय विश्वविद्यालय, सेक्टर-29, गांधीनगर, गुजरात

इमेल- veenu3420@gmail.com

मीरा भक्तिकाल की कृष्णभक्ति काव्यधारा की सशक्त कवयित्री हैं। इनका जन्म 'मेड़ता' के समीप कुड़की नामक गाँव में सन् 1504 ई० में हुआ था। मीरा का विवाह चित्तौड़ के राणा सांगा के ज्येष्ठ पुत्र भोजराज से 1516 ई० में हुआ था। दुर्भाग्यवश सात वर्ष पश्चात ही राजा भोजराज की मृत्यु हो गई। यह दरबारी परम्पराओं, संस्कृति और रीति-रिवाजों का समय था। मध्यकालीन समय में स्त्रियों की स्थिति बहुत अच्छी नहीं थी। उन पर तमाम बंधिशें थीं। ये ऐसी बेड़ियाँ थीं जो सदियों की परम्पराओं में पनपी और विकसित होती रहीं। जीवन के प्रत्येक क्षेत्र में स्त्री को दोगुने दर्जे पर रखना, स्त्री को भोग-विलास के साधन के रूप में देखने की दृष्टि, उसे घर की चहारदीवारी के भीतर पड़े निर्जीव सामान से अधिक कुछ न समझ पाने की मानसिकता, रीति-रिवाजों के नाम पर अनैतिक मान्यताओं को स्त्री पर थोपना आदि कुछ ऐसी विशेषताएँ रही हैं जो स्त्री शोषण के लम्बे इतिहास से सीधे तौर पर जुड़ती हैं। इसमें भी पितृसत्ता की भूमिका बहुत महत्वपूर्ण रही है। अतः मध्यकालीन समय में स्त्री शोषण की जड़ें बहुत मजबूत हो चुकी थी। इन विकट परिस्थितियों में मीरा, जोकि एक राजकुल की वधू थीं

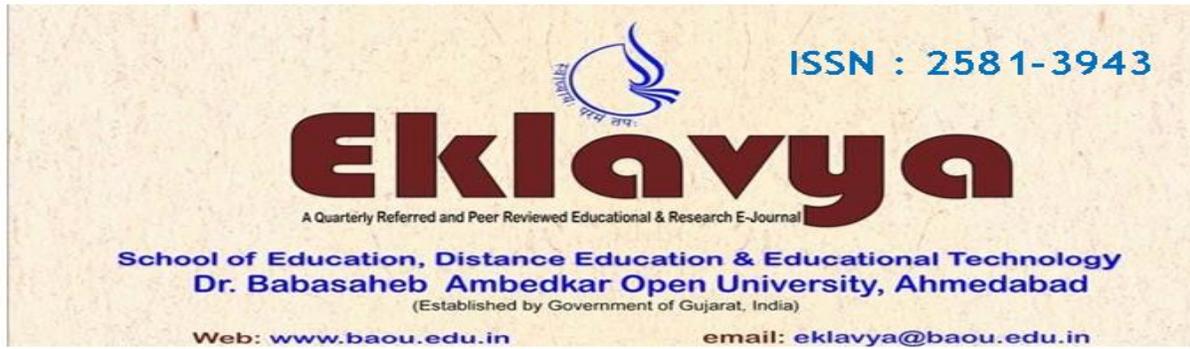

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

और साथ ही विधवा भी थीं उन्होंने समाज में स्त्री की के विरुद्ध खड़ी शोषणकारी व्यवस्था का प्रतिरोध बहुत ही निर्भीकता के साथ किया ।

मीरा के लिए सबसे बड़ी चुनौती पितृसत्तावादी ताकतों से सीधे तौर पर टकराना था । जिसकी शुरुआत स्वयं उनके घर से ही हुई । रीति-रिवाजों के नाम पर स्त्री उत्पीड़न के विरुद्ध मीरा द्वारा किये गए प्रतिरोध के सम्बन्ध में डॉ. विष्णुदास वैष्णव लिखते हैं कि – “पति के निधन के पश्चात् राजपूतों की सती प्रथानुसार मेवाड़ राजघराने से यह इच्छा प्रकट की गई कि मीरा भी सती होवे, लेकिन मीरा ने सती होना स्वीकार नहीं किया । उसने अपने आप को अराधना के लिए जिन्दा रखा ।”¹ यह ऐसा समय था जब विधवा स्त्री के जीवन में तमाम पीड़ाएँ, धार्मिक कर्मकांड के नाम पर किये जाने वाले शोषण की कोई सीमा नहीं थी। ऐसे में मीरा के लिए भक्ति की राह आसान नहीं थी । उन्हें कदम-कदम पर पितृसत्ता द्वारा बनाए गए नियमों, कानूनों से दो-चार होना पड़ा (वीनू, 2018, 234)। यही कारण है कि उन्हें पारिवारिक, सामाजिक तिरस्कार भी झेलना पड़ा । तत्कालीन समय में स्त्री के लिए भक्ति मार्ग आसान नहीं था क्योंकि भक्ति पर भी सदा से पुरुष के अधिकार का आदि समाज एक स्त्री के इस क्षेत्र में प्रवेश को सहज ढंग से अपनाना नहीं चाहता था । मीरा को भक्त के रूप में स्वीकार करने के पक्ष में न तो तत्कालीन समाज ही था और न ही इसके लिए तैयार था । मीरा के सम्बन्ध में प्रचलित विभिन्न प्रवादों के माध्यम से यही संकेत प्राप्त होता है ।

मीरा की राह काँटों से भरी थी । जहाँ तिरस्कार, अपमान, लोक-लाज त्यागकर एक विधवा स्त्री अन्धकारमय जीवन को त्याग कर भक्तिमार्ग की ओर अग्रसर हो रही थी । केवल मीरा ही नहीं अपितु उस समय की प्रत्येक स्त्री के लिए तत्कालीन परिस्थितियाँ आसान नहीं थीं। लोक-लाज, परम्पराओं, मान्यताओं, रीति-रिवाजों के नाम पर स्त्री – शोषण के विभिन्न हथकंडों

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

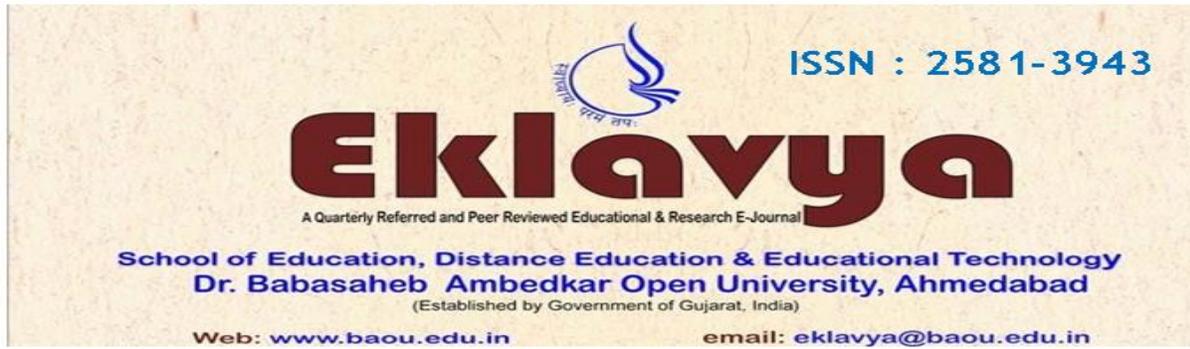
के माध्यम से पितृसत्ता का वर्चस्व कायम था (वीनू, 2020. 113)। मध्यकालीन समाज का पूरा ढांचा ही पितृसत्तात्मक था। मीरा इन रूढ़ियों, परम्पराओं को तोड़ देना चाहती थीं। वे लिखती हैं कि –

“माई सांवरे रंग राची।

साज सिंगार बाँध पग घुँघरू लोकलाज तज नाची।”²

तत्कालीन समय एक विधवा स्त्री का घर की चारदीवारियों से बाहर निकल कर स्वेच्छा से जीवन-यापन करना, ईश्वर भक्ति हेतु मन्दिर में प्रवेश करना, कुल-मर्यादा, लोक-लाज के बंधनों से मुक्त होने की अभिलाषा के साथ ही अपने कुल एवं परिवार में सती प्रथा के चलन की अवहेलना करना एक स्त्री के लिए बहुत ही साहसिक कदम था (वीनू, 2022, 324)। उन विकट परिस्थितियों में मीरा का प्रतिरोध शोषणकारी रूढ़ियों एवं परम्पराओं के नियमों के उल्लंघन के रूप में देखा जा सकता है। उनके इस विद्रोही स्वभाव के कारण ही राजकुल एवं आसपास के परिवेश से, समाज से उन्हें अपमान, लांछन, तिरस्कार झेलना पड़ा। एक स्त्री को विधवा हो जाने के कारण (जिसमें उस स्त्री की कोई भागीदारी नहीं होती) न जाने कितने ही दर्दनाक कर्मकांडों की प्रक्रिया से गुजर जाने के प्रावधानों का विधान रचाया गया (वीनू, 2021, 106)। इस के माध्यम से पितृसत्ता द्वारा उन नियमों को व्यक्त एवं अव्यक्त ढंग से पोषित किया जाता रहा जो स्त्री के शोषण में सबसे महत्वपूर्ण कारक हैं। स्त्री-धर्म, पत्नी धर्म एवं संस्कार के नाम पर किये जाने वाले शोषण का विरोध करते हुए मीरा कहती हैं कि –

“भजन करस्यां सती न होस्यां मन मोह्यो धण नामी।”³

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

वह सामंतशाही का दौर था। जहाँ स्त्री को भोग की वस्तु से अधिक स्थान नहीं दिया गया था। भोग-विलास में जीवन-यापन करने वाले कुछ राज-महाराजाओं के सम्बन्ध में यह भी कहा गया है कि –“जेहि घर देखी सुन्दर बिटिया, तेहि घर जाए धरी तलवार...” अर्थात् जिस घर में सुन्दर कन्या राजा के सैनिकों को दिख जाती थी, उन्हें वहाँ से जबरन अपहृत कर राजा के समक्ष भोग हेतु प्रस्तुत कर दिया जाता था। ऐसे ही खौफनाक अनुभवों से अपने कुल-परिवार की ‘मर्यादा’ को बचाने के लिए ही बाल-विवाह और पर्दा-प्रथा जैसी कुरीतियों ने जन्म लिया (वीनू, 2022)। मीरा ने अपने काव्य के माध्यम से इसी शोषणकारी सामंतवादी मानसिकता का विरोध किया है। वे धार्मिक विधानों में बनाए गए ऐसे नियमों के विरुद्ध आवाज़ उठाती हैं जो स्त्री के अस्तित्व को पितृसत्तावादी ढांचे में कैद रखते हैं। कृष्णभक्ति मार्ग के माध्यम से मीरा अपना प्रतिरोध दर्ज करती हैं उसका मानसिकता के विरुद्ध जो स्त्री के होने को किसी पुरुष की संगिनी के रूप में या फिर वेश्या से अधिक एक मनुष्य के तौर पर नहीं देख पाती है। अपने ही परिवार द्वारा किये गए अत्याचारों, अपमान की एवज में मीरा केवल निम्न पंक्तियों में अपनी पीड़ा और प्रतिरोध दोनों व्यक्त कर देती हैं –

“राणा जी मोहे बदनामी लागे मीठी।

कोई निंदों, कोई विन्दों मैं चलूंगी चाल अनूठी।”⁴

इन पंक्तियों के माध्यम से मीरा के क्रान्तिकारी व्यक्तित्व को समझा जा सकता है। राणा द्वारा विष का प्याला भेजे जाने पर वे कहती हैं कि राणा जी ! तुम्हारे द्वारा दी गई यह बदनामी भी अब मुझे अच्छी लगती है.... अब तुम्हारे द्वारा किये जाने वाले षड्यंत्रों, अत्याचारों, अपमानपूर्ण व्यवहार का अब मुझपर कोई प्रभाव नहीं होगा। इन पंक्तियों के माध्यम से मीरा कहती हैं कि चाहे अब कोई कितनी भी निंदा करे या बुरा करना चाहे... लेकिन वे ईश्वर-भक्ति के मार्ग से

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

विचलित नहीं होंगी (वीनू, 2019. 206)। तत्कालीन समय में एक स्त्री द्वारा अपने परिवार के मुखिया के आदेशों की अवहेलना करना और लोक-लाज सब छोड़कर ईश्वर भक्ति में लीन हो जाना उनके क्रांतिकारी होने का परिचायक है। उनके व्यक्तित्व ने निश्चित ही तत्कालीन समाज में स्त्री – स्वातंत्र्य का मार्ग प्रशस्त किया। स्त्री – मुक्ति के लिए किया गया यह कार्य मीरा द्वारा शोषणकारी व्यवस्था के प्रति प्रतिरोध का ही एक रूप है।

निष्कर्षतः कहा जा सकता है कि मीरा ने अपने वास्तविक जीवन में जिस पीड़ा और संघर्ष को भोग और जिस प्रकार से वह शोषणकारी व्यवस्था का आजीवन प्रतिरोध करती रहीं वह तत्कालीन समय में की गई क्रांति की शुरुआत के तौर पर देखा जा सकता है। मीरा ने उच्च कुल की वधू होते हुए ऐसे सामाजिक बंधनों को तोड़ा जो स्त्री को पुरुष की सेविका बनाए रखने हेतु अधिक सुलभ थे। अपने सम्पूर्ण काव्य और भोगे हुए यथार्थ के माध्यम से मीरा स्त्री चेतना और स्त्री मुक्ति की बात करती हैं।

सन्दर्भ ग्रन्थ

1. वैष्णवभक्तिकाल के कालजयी र ,विष्णुदास .डॉ ,चनाकार ,डीसा ,कमला प्रकाशन , 167 – पृष्ठ संख्या ,2008 ,प्रथम संस्करण ,गुजरात।
2. शर्मा) ,रामकिशोर ,सं ,(.शर्मा सुजीत कुमार) ,सं ,(.मीराँबाई की सम्पूर्ण पदावली , 83-पृष्ठ संख्या ,2013 ,प्रथम संस्करण ,इलाहाबाद ,लोकभारती प्रकाशन।
3. शर्मा) ,रामकिशोर ,सं ,(.शर्मा सुजीत कुमार) ,सं ,(.मीराँबाई की सम्पूर्ण पदावली , 2013 ,प्रथम संस्करण ,इलाहाबाद ,लोकभारती प्रकाशन

Editor: Prof. (Dr.) Ahjitsinh P.Rana, Year: Jun2018-Nov 2018, Issue 1

4. शर्मा) , रामकिशोर , सं , (.शर्मा सुजीत कुमार) , सं , (.मीराँबाई की सम्पूर्ण पदावली , 95-पृष्ठ संख्या , 2013 , प्रथम संस्करण , इलाहाबाद , लोकभारती प्रकाशन।
5. वीनू, स्त्री विमर्श की सांस्कृतिक चुनौतियाँ-104 .पृ , (2020) , विभिन्न परिस्थितियों से जूझती नारी , 112, ISBN-978-93-87941-540
6. वीनू, गुलाम मंडीबहुभाषी] जनकृति , कुमार गौरव , मिश्रा .सं , एक आलोचनात्मक अध्ययन : , [अंतर्राष्ट्रीय मासिक पत्रिका ISSN: , 2725-2454 IMPACT FACTOR: 2.0202 , 4 वर्ष , अंक , 37-36 अप्रैल. 238-232 .पृ , 2018 , मई-
7. वीनू, विष्णु प्रभाकर की आत्मकथा पंखहीन” में स्त्री अस्मिता, संपादक द्वयमाणिक और जितेन्द्र यादव-, अपनी माटी, ISSN0724-2322 :, UGC CARE Listed Issue, अंक39-, जनवरीमार्च-, 2022
8. वीनू, हृदयेश की आत्मकथा जोखिम” में स्त्री, संमिश्रा ., कुमार गौरव, जनकृति बहुभाषी अंतर्राष्ट्रीय] , [मासिक पत्रिका ISSN: , 2725-2454 IMPACT FACTOR: 2.0202 , मार्च-फरवरी , संयुक्त अंक , 333-323 .पृ , 2022
9. वीनू, मुद्राराक्षस की कहानियों में प्रतिरोध के स्वर’ .सं , सुमन’ सुनील कुमार .डॉ , , The Perspective (International Journal of Social Science And Humanities), ISSN: 2582-6964, वोल्यूम 2-1, संयुक्त अंक नवम्बर , -2020 अप्रैल , 2021 पृष्ठ 104-96-